
رابطه بینامتنی حکمت شاعرانه صائب و نگارگری مکتب اصفهان

سیدرسول معرک‌نژاد*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۰۲/۲۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۰۶/۱۸

چکیده

بیشتر تاریخ‌نگاران نگارگری مکتب اصفهان عصر صفوی به جدایی نگاره از کتاب‌آرایی و شعر روایی اشاره کرده‌اند و مطرح ساخته‌اند که دوگونه هنری نگارگری و شعر درصدد بوده‌اند که به عنوان گونه هنری مستقلی عمل کنند. محققان حوزه ادبیات به واژگان نگارگری در اشعار دوره مکتب اصفهان نظیر نگاره، قلم مو، رنگ، آب و رنگ، و دیگر عناصر و لوازم نگارگری پرداخته‌اند. این مقاله بر آن است تا به تعامل شعر و نگارگری در مکتب اصفهان بپردازد و اشتراک‌های یکسان همچون مضامین، معنی بیگانه، پارادوکس تصویری، اسلوب معادله، استعاره، ایهام، و مجاز را در هر دو گونه هنری شعر و نگارگری مطابقت دهد. مطالعه موردی این مقاله در خصوص قالب غزل و اشعار صائب تبریزی است.

کلید واژه‌ها: نگارگری، غزل، صائب تبریزی، مکتب اصفهان

* محقق و پژوهشگر هنر moarek@gmail.com

محققان تاریخ نگارگری ایران بر این باورند که یکی از ویژگی‌های نگارگری وابستگی نگارگری به ادبیات است، آن گونه که هر نگاره، تصویرگر بیت یا ابیاتی است و بدین ترتیب هر نگاره در خود روایتی از متن شعر را به همراه دارد و در بیشتر نگاره‌ها بیت مصور شده نیز در متن نگاره گنجانده می‌شده است و حتی نگاره بخشی از مجموعه نگاره‌های یک کتاب بوده است همچون نگاره‌های شاهنامه. از این لحاظ، نگارگری ایران را «تصویرسازی»^۱ هدف متون ادبی خوانده‌اند. اما، در اواخر دوره صفویه و آغاز مکتب اصفهان به گسست میان ادبیات و نگاره اشاره شده است. و گفته شده است که هر یک از این دو گونه هنری مستقل بوده‌اند. بدین ترتیب، در نگاره‌های مکتب اصفهان نشانی از نگارش شعر در متن نگاره‌ها وجود ندارد.^۲ اما، از آنجایی که هنر یک پدیده اجتماعی است و باز نمودی از تعامل فرهنگ و جامعه است. نمی‌توان به صراحت به جدایی نگارگری از ادبیات حکم کرد.^۳ (فشارکی، ۱۳۷۹: ۹۸؛ گیرو، ۱۳۸۰: ۹۹) تعامل هنرهای مکتب اصفهان اگرچه نمود ظاهری ندارند، اما از منظر بینامتنی^۴ می‌توان به اندیشه‌ها و اشتراک‌های یکسان میان آنها اشاره داشت. از منظر بینامتنی و توجه به آثار هنری، مخاطب در عمل خوانش به شبکه‌ای از روابط متن‌ها توجه می‌کند و بدین ترتیب کشف معانی و تعامل گونه‌های هنری، به شبکه‌ای از حرکت میان متن‌ها منجر می‌شود. در این برون‌رفت از متن مستقل و ورود به شبکه‌ای از روابط میان متن‌ها، متن به بینامتن بدل می‌شود. (آلن، ۱۳۸۰: ۵، ۱۱)

البته، پیش از آنکه از حیث بینامتنی به رابطه نگارگری و شعر پرداخته شود، باید یادآور شد که در زبان فارسی مقاله‌هایی وجود دارند که در حوزه ادبیات به ارتباط یک سویه واژگان نگارگری در شعر پرداخته‌اند؛ به عنوان مثال، در متن شعر، به‌ویژه، غزل‌های مکتب اصفهان در جستجوی واژگان نگارگری و لوازم و عناصر تصویری بوده‌اند.^۵ ولی در این نوشته‌ها نیز نگاه محقق یک‌سویه است. از این حیث، این مقاله برآن است که از طرفی، برخلاف نظر معمول مورخان نگارگری ایران

و از جهتی در ادامه و تکمیل تحقیقات ادبی؛ به تعامل بینامتنی این دو گونه هنری - شعر و نگارگری - بپردازد. بنابراین، در این مقاله، از دو دیدگاه به تعامل نگارگری و غزل مکتب اصفهان پرداخته می‌شود:

الف. از نگاه مضامین یکسان؛

ب. از نگاه آرایه‌های ادبی شعر و نشانه‌های تصویری در نگاره‌ها.

الف. مضامین یکسان در نگارگری و شعر (غزل)

در بررسی تعامل میان نگارگری و شعر قالب غزل مکتب اصفهان، عناصر درون متنی و نشانه‌های مشترک از منظر آرایه‌های ادبی درمی‌یابیم که چگونه این دو گونه هنری - نگارگری و نشو - با آنکه به ظاهر به دنبال استقلال خود هستند و از یکدیگر گریزان‌اند، اما در اندیشه و عملکرد، رفتاری یکسان را دنبال کرده‌اند. مضامین یکسان میان نگاره و شعر بسیارند که به تعدادی از آنها اشاره خواهد شد.

- رفتن هنرمندان به دربار هند

شاه عباس به سال ۹۷۸ق/۱۵۷۱م در شهر هرات به دنیا آمد. هفده ساله بود که در شهر قزوین بر تخت شاهی نشست و توانست با اقتدار حکومتی یکپارچه را در ایران به وجود آورد او در سال ۱۰۰۶ق/۱۵۹۸م پایتخت حکومتش را به اصفهان منتقل کرد. (بلان، ۱۳۷۵: ۴۳، ۶۲، ۱۱۶) در آغاز، حکومتش از دو سو مورد تهدید بود؛ در غرب، عثمانی‌ها بودند که با بخشیدن بخش‌هایی از ایران (تبریز، شروان، و گرجستان) با آنها از در صلح درآمد، و در سمت شرق ایران و منطقه خراسان نیز از یکان بودند که پس از یک سال درگیری، آنان را از منطقه سرزمین بیرون راند. از طرفی بین سال‌های ۱۰۱۱ تا ۱۰۳۴ق مناطقی را که به عثمانی‌ها بخشیده بود با کمک برادران شرلی و تجهیز ارتش به تفنگ و توپ‌های برنجی و به همراه یکصد و چهل هزار نیروی سواره و پیاده، پس گرفت (بیات، ۱۳۷۷: ۲۹۶؛ صفا، ۱۳۷۳:

بسیاری برای هنرمندان قائل بودند - مهاجرت کردند. هند را چون نستایم؟ که در این خاک سیاه جامه شهرت من شعله رعنائی یافت (صائب، ۱۳۸۶: ج ۲، ۱۲۰۹)

پیش از این هر چند شهرت داشت در ملک عراق سیر ملک هند صائب را بلندآوازه کرد (گلچین معانی، ۱۳۸۱: ج ۱، ۴۴)

– بازتاب محیط اجتماعی پیرامون

برخی هنرمندان نیز به درون جامعه و میان مردم و مکان‌هایی چون قهوه‌خانه‌ها راه یافتند. صائب آورده است: «روزهاست که این سودازده آفرینش و این سیاه‌نامه قلمرو بینش، گردن طاقت از خط جام و دامن رغبت از شراب مدام کشیده، در حلقه سلسله‌مویان و دایره سوختگان تنباکو درآمد، مینای می را به طاق نسیان گذاشته و دیده ساغر را نمک فراموشی انباشته ز آتش بی‌دود می، به دود چشم قلیان قناعت کرده.» از این لحاظ، هنرمندان زبانی دیگر برای بیان آثارشان برگزیدند. آن گونه که در غزل، زبان ادبی شعر قدما کمتر به کار گرفته شد و غزل به زبان متداول عامه مردم و محیط اجتماعی پیرامون با برداشتی واقع‌گرایانه نزدیک‌تر شد (میرصادق، ۱۳۷۶: ۱۳۰). غزل این دوره متشکل از تک‌بیت‌هایی است که به زبان ساده و روان بیان شده‌اند. در این دوره هنرمند واژگان روزمره و محاوره‌ای که برگرفته از تجارب روزمره است در شعر به کار گرفته است (دریاگشت، ۱۳۷۱: ۳۱۵) به گونه‌ای که مفاهیم بلند عارفانه دوره‌های قبل در شعر این دوره کمتر به چشم می‌خورد. بسیاری از تک‌بیت‌های این دوره به مثل بدل شدند، زیرا در این تک‌بیت‌ها شاعر مضامین بلند و برجسته را با کوتاه‌ترین الفاظ بیان کرده است. ذبیح‌الله صفا در این باره می‌گوید: «شاعر از محدوده زبان ادبی دیرین که زبان طبقه منتخب ادیبان و فرهیختگان بود بیرون آمد و بسیاری از واژه‌ها و ترکیب‌های متداول زمان خود را به کار برد. آنان اصلاً ابائی نداشتند که گفتار خود را با دستور تحویل‌یافته

۲۱). بدین ترتیب، با یکپارچه کردن سرزمین ایران، زمینه‌های رفاه و امنیت در کشور بیشتر شد و همچنین روابط سیاسی ایران با کشورهای غربی گسترش یافت. ورود خارجی‌ان به ایران و دربار، و نیز رفاه و امنیت پدید آمده، بستری مناسب برای هنر به وجود آورد، به‌ویژه هنرهایی که بازتابی از تفکر مذهب شیعی و نمایشی از جلال و شکوه درباری بودند. این هنر شامل معماری، کاشی‌کاری، خوشنویسی و کتیبه‌نویسی، نساجی، فرش، و تا حدودی نقاشی دیواری بودند. (شریف‌زاده، ۱۳۷۵: ۱۴۷؛ گری، ۱۳۶۹: ۱۶۷). اما، نگارگری و شعر، به‌ویژه قالب غزل، از طرف دربار کمتر مورد حمایت قرار گرفت. البته، این کم‌توجهی از حکومت شاه‌طهماسب آغاز شده بود. با آنکه شاه‌طهماسب خود دستی در نقاشی داشت و هنر صورتگری را از «سلطان محمد نقاش» آموخته بود، اما در سال ۱۵۴۵/ق ۹۵۲م به یکباره از حمایت هنرمندان دست کشید و نگارگران و شاعران برای امرارمعاش مجبور شدند یا به صورت مستقل به فعالیت هنری بپردازند و یا به دربار هند مهاجرت کنند (کن‌بای، ۱۳۷۸: ۹۸؛ گری، ۱۳۶۹: ۱۲۴؛ سیوری، ۱۳۷۸: ۲۰۲). بدین ترتیب، نگارگری و غزل، در مکتب اصفهان به سرنوشتی یکسان دچار شدند.

آن گونه که ذکر شد نگارگری و غزل نسبت به گونه‌های دیگر هنر از طرف دربار از حمایت کمتری برخوردار بود. زیرا بیشترین توجه در شعر، به قالب قصیده و منظومه برای مدح پیامبران و ائمه اطهار بود که بازتابی از تفکر شیعی حکومت بود. (سیوری، ۱۳۷۸: ۲۰۵؛ صفا، ۱۳۷۳: ۵۸۴). نگارگری نیز، نسبت به دوره‌های قبل، بازتاب کمتری از شکوه درباری را با خود داشت و حتی از به تصویر کشیدن شاهنامه - که بخشی از نمایش عظمت هر حکومتی بود - کمتر نشانی می‌یابیم. (اشرفی، ۱۳۶۷: ۱۲۲؛ بینون، ۱۳۶۷: ۳۷۶). بدین ترتیب، تعدادی از شاعران غزلسرا و نگارگران - خواه برای استقلال بخشیدن به هنرشان، خواه برای امرار معاش، و خواه حمایت نکردن دربار - به دربار هند - که در آن دوران زبان دربار هند فارسی بوده و ارج و اعتبار

فارسی نیز همسان کنند.»

من گرفتم که قمار از همه عالم بردی

دست آخر همه را باخته می باید رفت

(صفا، ۱۳۷۳: ۱۵۴)

مرا چون روز روشن بود از جوش خریداران

که خواهد تخته کرد از خط مشکین حسن دکان را

(گلچین معانی، ۱۳۸۱: ج ۱، ۲۲۷)

در آن زمان، نگارگری - همانند شعر - در روند

تکامل خود به مرحله‌ای رسیده بود که درصدد بود

بدون وابستگی به حکومت به گونه‌ای مستقل عمل

کند؛ آن گونه که هنرمندان به زندگی عادی مردم رو

آوردند و لحظه‌ها و صحنه‌هایی از زندگی مردم را به

تصویر کشیدند. و بدین ترتیب آثارشان بیانگر روایت

انسان‌های واقعی شد. و نگاره‌ها به صورت تک‌برگ به

تصویر درمی‌آمدند. (پاکباز، ۱۳۷۹: ۹۶؛ فریه، ۱۳۷۴:

۲۱۶؛ محمدحسن، ۱۳۷۲: ۱۵۴)

هنرمند نگارگر علاوه بر امضای اثرش بر روی

بسیاری از نگاره‌ها، واقعه‌ای را که موجب خلق اثر شده

است به صورت متن خبری حاکی از جزئیات، مناسبت

و تاریخ آن یادداشت می‌کرد. (پاکباز، ۱۳۷۹: ۱۲۴) برای

نمونه؛ به نگاره «حمله ببر به شاگرد بقال» اثر معین

مصور می‌توان اشاره کرد.

بر حاشیه آن نوشته است: «روز دوشنبه عید

رمضان المبارک سنه ۱۰۸۲ بود که ببری که ایلچی بخارا

با کرگدن به جهت نواب اشرف شاه سلیمان پیشکش

آورده بود، در دروازه دولت شاگرد بقالی در سن پانزده

شانزده ناغافل ببری مذکور جستن کرد. نصفی طرف روی

او را کند، و در همان ساعت جان تسلیم کرد. به قول

شنیدم و ندیدم. به یادگار رقم زدیم و در آن سال از

ابتدا نیمه شعبان المعظم تا روز هشتم شوال هیجده برف

عظیم آمد و نوعی بود که مردم از دست برف‌روبی به

تنگ آمده بودند و نرخ اکثر جنس‌ها بالا رفته بود و همیز

یک من چهار مسی و پوشال یک من شش مسی به

دست نمی‌آمد و سرما به نوعی بود که... به روز دوشنبه

هشتم شهر شوال سنه ۱۰۸۲ برف عظیم بارید...»

به گفته اتینگهاوزن، موضوع‌های عاشقانه نیز انعکاسی

از روابط عادی بین انسان‌ها بود، حتی در نگاره‌هایی که از

سنت تصویری قدما پیروی می‌کرد، نظیر «نظاره خسرو

بر آب‌تنی شیرین»، «که شیرین دیگر بدنی ظریف و غیر

خاکی ندارد و بدنی جسمانی را داراست.» (اتینگهاوزن،

۱۳۷۹: ۲۷۳). به عبارتی در نگاره‌های مکتب اصفهان

«سعی بر آن است که پیکر انسان از طریق بازسازی

سکنت و حرکات طبیعی‌اش جلوه‌ای زنده یابد.» (اشرفی،

۱۳۶۷: ۱۲۸)

– واژگان لوازم و وسایل نگارگری در غزل

مست شد نقاش تا آن چشم جادو را کشید

طاقتش شد طاق تا آن طاق ابرو را کشید

خامه‌مانی کز او آب طراوت می‌چکد

موی آتش دیده شد تا آن گل رو را کشید

خامه‌مو در کفش سررشته زنار شد

نقش پردازی که زلف کافر او را کشید

دیگر از بار خجالت سرو سر بالا نکرد

تا مصور بر ورق آن قد دلجو را کشید

رشته عمرش به آب زندگی پیوسته شد

خامه‌مویی که آن لعل سخنگو را کشید

دست و پا گم می‌کند از شوخی تمثال او

آن که صد ره بی‌کمند و دام آهو را کشید

حیرتی چون حیرت آینه‌گر افتد به دست

می‌توان صائب شبیه چهره او را کشید

(صائب، ۱۳۸۶: ج ۲، ۱۷۳۰)

این چه رخسارست، گویا چهره‌پرداز جهان

آب و رنگ صد چمن را صرف یک گل کرده است

(همان: ج ۱، ۷۸)

– مؤلفه‌های فرنگی

در نگاره‌های مکتب اصفهان نشانه‌هایی از تأثیرپذیری

نقاشی‌های فرنگی در نوع پوشش-لباس، کلاه (کلاه‌فرنگی)

و کفش‌ها - و استفاده از حیوانات دست‌آموز دیده می‌شود.

ماندگار واقعیت را دگرگون می‌کند. هنر عادت‌هایمان را تغییر می‌دهد و هر چیز آشنا را به چشم ما بیگانه می‌کند. میان ما و تمامی چیزهایی که به آنها خو گرفته‌ایم فاصله می‌اندازد.» (احمدی، ۱۳۷۵: ۴۷). به عبارتی، هنرمند تمامی شگردها را به کار می‌برد تا جهان متن را به چشم مخاطب بیگانه بنمایاند و نیروی عادت را از میان ببرد و آفرینشی تازه پدید آورد. این معنی بیگانه و شیوه تازه «در واقع یافتن نوعی رابطه جدید بین اشیا و مظاهر این جهان است. یافتن این رابطه جدید نیاز به نگاهی جدید و تازه هم دارد.» (محمدی، ۱۳۷۴: ۲۳۵)

می‌کند جا در ضمیر آشنایان سخن

هر که چون صائب به فکر معنی بیگانه رفت
(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۴۲۱)

برای نمایش معنی بیگانه از دو نگاه و روش استفاده شده است؛

الف. بیان مضمون و تصاویر جدید، تغییر در زاویه دید و یافتن زاویه دید تازه.

گریه شمع از برای ماتم پروانه نیست

صبح نزدیک است در فکر شب تار خود است
(همان: ج ۱، ۲۸۸)

شمع نسبت به پروانه بی‌اعتناست و به خودش می‌اندیشد.

در نگارگری می‌توان اثری به نام «شتر» از «معین مصور» را مثال آورد. در آثار قدما، حیوانات معمولاً از زاویه کنار و نیم‌رخ ترسیم شده‌اند، اما در نگاره مذکور شتر از زاویه غیر معمول ترسیم شده است.

ب. بازسازی کردن مضمون و موضوع‌های هنرمندان قدیم در بیان و شیوه‌ای جدید.
از زبان خامه من لفظ‌های آشنا

در لباس معنی بیگانه می‌آید برون
(همان: ج ۲، ۱۲۱۲)

برای نمونه، مولانا گفته است:

پای استدلالیان چوبین بود

پای چوبین سخت بی‌تمکین بود
(مولوی، ۱۳۸۹: ۱۰۵)

«بازیل گری» بر آن است که این‌گونه نگاره‌ها بر اثر تأثیرپذیری نگارگران ایرانی از مکاتب نقاشی اروپای شمالی بوده است. (بینیون، ۱۳۶۷: ۳۷۸؛ کن‌بای، ۱۳۷۸: ۱۰۲، ۱۰۸)

آشنایی ز نگاهش چه توقع دارید

نور اسلام نباشد ز فرنگ آمده را

جز چشم سیاهش که فرنگی است نگاهش

در کعبه که دیده است که بتخانه زند موج

(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۱۲۱۹)

- دستار

از ویژگی نگاره‌های این دوره، دستار حجیمی است که شخصیت‌های تصویر به سر پیچیده‌اند. (بینیون، ۱۳۶۷: ۳۷۹)

فرصت پیچیدن دستار مستان را نداد

در چه ساعت گل نمی‌دانم به گلزار آمده است

(گلچین معانی، ۱۳۸۱: ج ۱، ۳۸۹)

- در آوردن کفش از پا، و پای به خواب رفته

هر که ترک سر نکرد از زندگانی بر نخورد

راحتی گر هست کفش تنگ از پا کندن است

(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۲۹۳)

جان غافل را سفر در چار دیوار تن است

پای خواب‌آلوده را منزل کنار دامن است

(همان: ج ۱، ۳۴۹)

ب. تعامل میان آرایه‌های ادبی و نگاره‌ها

- معنی بیگانه

«معنی بیگانه» را معادل معنی تازه، بکر، بدیع و امروزه آشنایی‌زدایی^۶ دانسته‌اند (محمدی، ۱۳۷۴: ۲۳۵). شک洛夫سکی در رساله هنر همچون شگرد (۱۹۱۷): آشنایی‌زدایی یا بیگانه‌سازی^۷ را این‌گونه تعریف کرده است: «هنر، ادراک حسی ما را دوباره سازمان می‌دهد و در این سیر قاعده‌های آشنا و ساختارهای به ظاهر

صائب آورده است:

با عقل گشتم همسفر یک کوچه راه از بی کسی
شد ریشه ریشه دامنم از خار استدلالها
(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۲۰۳)

در نگارگری نگاه به آثار قدما در شکل جدید را می توان در اثری به نام «شیر یک سر و چهارتنه» از، معین مصور و «اسب» اثر رضا عباسی مشاهده کرد. اگرچه در آثار قدما شیر و اسب ترسیم شده اند، اما در این دو نگاره، با ترکیب زوایای متفاوت از یک حیوان، نگارگر معنی تازه ای به نگاره بخشیده است که توجه بیننده را به خود جلب می کند.

– پارادوکس

پارادوکس^۸ «تصویری است که دو روی ترکیب آن به لحاظ مفهوم، یکدیگر را نقض می کنند. یعنی، عباراتی بیاورند که به لحاظ مفهومی مغایر و منافی هم به شمار می آیند، اما در یک جا به هم می رسند.» (فشارکی، ۱۳۷۹: ۹۴). تصاویر پارادوکس گونه در همه ادوار شعر فارسی دیده می شود، اما در سبک اصفهانی (یا هندی) بسامد بالایی دارند (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۵۷). در نگارگری، رضا عباسی تصویری از «نشیمی کمان دار» ترسیم کرده است. «از همدمان دون رضا عباسی در میانسالی اوست. وضع ظاهری این کماندار آشکارا با تشخیص مذهب درباری در تعارض است، اما نقاشی رضا عباسی کنایه به دگرگونی بسیار مهمی دارد که شاه عباس با سازماندهی تازه سپاه در امتداد خطوط تخصصی تا کارهای قبیله ای، و به کارگیری سلاح گرم در جامعه صفوی ایجاد کرد. کمان دار سنتی چون نشیمی در سپاهی تفنگ دار، زاید است و این کماندار بازنشسته با پک زدن بر چپق افیونی خود تسکین خواهد یافت.» (بلر، ۱۳۷۵: ۲۰۷)

ما دماغ خشک را از باده گلشن کرده ایم
بارها این شمع را از آب روشن کرده ایم

– تکرارها

در غزل مکتب اصفهان با بسامد بالایی از تکرارها

روبه رو هستیم؛ تکرار قافیه، تکرار مصرع، تکرار مطلع و تکرار مضمون. «قدما برای تکرار قافیه حدودی تعیین کرده بودند، تکرار قافیه را در غزل بیش از یک بار جایز نمی دانسته اند.» (شمیسا، ۱۳۶۷: ۱۰۹). برای نمونه:

الف. تکرار مصرع

در لحد گل نکند شعله داغی که مراست
روغن از ریگ کند جذب چراغی که مراست
(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۴۵۹)

قانع از صاف به دُرد است دماغی که مراست
روغن از ریگ کند جذب چراغی که مراست
(همان: ج ۱، ۴۶۰)

ب. تکرار مضمون

یوسف از بی مهری اخوان به چاه افتاده است
بی حسد نبود برادر گر پیمبرزاده است

مرا در چاه چون یوسف وطن از مکر اخوان است
برادر گر پیمبرزاده باشد دشمن جان است

همچنین به گونه ای افراطی می توان به طرح های یکسان میان شاعران و اوزان عروضی اشاره کرد. برای نمونه، در بخش «الف» غزلیات صائب، در بحر رمل ۳۰۸ غزل و در بحر هزج ۱۶۴ غزل سروده است. (محمدی، ۱۳۷۴: ۸۰)
در نگارگری مکتب اصفهان، تکرارها خود را به چند صورت نشان داده است؛

- تکرار خطوط قلم گیری.
- تکرار شکل های (فرم های) کوچک و یکسان، نظیر شاخه و برگ درختان، ابرها و سنگ ها.
- تکرار یک شکل (فرم) کامل به صورت چرخشی.
- تکرار مضمون ها و موضوع های مشترک، و حتی نگاره های یکسان؛ آن گونه که نگاره «جوان» توسط سه نگارگر یکسان تکرار شده است.

– اسلوب معادله

از بارزترین «شیوه مضمون سازی و به عبارت دیگر شگرد کار در سبک اصفهانی (هندی)، زدن نقب از

در نگارگری مکتب اصفهان، صنعت اسلوب معادله خود را در تقسیم فضای درون نگاره به دو بخش فضای مثبت و منفی (فضای اصلی و پس‌زمینه) نشان می‌دهد. در نگاره‌های قدما فضای مثبت و منفی به ندرت دیده می‌شود و عناصر درون نگاره - فضاهای معماری، درون و بیرون، و شخصیت‌ها - همگی در یک سطح مطرح هستند و اگر فاصله‌ای هست و نمایشی از دوری و نزدیکی وجود دارد در رنگ‌آمیزی اتفاق می‌افتد. اما، در نگارگری مکتب اصفهان، نگاه و تفکر متفاوت هنرمند - که یادآور معنی بیگانه است - فضای درون تصویر را به دو قسم کرده است: موضوع اصلی که اغلب یک یا چند شخصیت هستند و در سطح (پلان) اول نگاره قرار دارند؛ و فضای پس‌زمینه که نگاه مفهومی و حتی زاویه دید قدما در آن مشهود است. رنگ‌آمیزی آثار نیز به حداقل خود رسیده‌اند. آنچه دو وجه عینی و ذهنی (فضای مثبت یا اصلی و منفی یا پس‌زمینه) را به یکدیگر پیوند می‌زند و اسلوب معادله را ایجاد می‌کند، ارتباط عناصر در جهت ترکیب‌بندی^{۱۰} اثر است که در نهایت دو وجه معادله، یک ترکیب‌بندی منسجم را پدید می‌آورند.

- استعاره

استعاره، در اصطلاح لفظی است که در غیر معنای حقیقی‌اش به کار رود. استعاره را یکی از ساده‌ترین انواع تجرید دانسته‌اند، «منظور از تجرید، انتزاع یک یا چند خصوصیت است از یک شیء و آن امر منتزاع را مورد حکم و تداعی قرار دادن.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۶۱). استعاره را نوعی تشبیه - به علت وجود علاقه مشابهت - نیز ذکر کرده‌اند. برای تشبیه چهار رکن است؛ مشبه، مشبه‌به، ادات تشبیه و وجه شبه. مشبه، آنچه قصد مانند کردن آن را داریم. مشبه‌به، آنچه مشبه به آن مانند می‌شود. ادات تشبیه، واژه‌ای که نشان‌دهنده پیوند شباهت است، از قبیل چون، مانند، همچون، مثل. وجه شبه، ویژگی و شباهتی است که میان مشبه و مشبه‌به است که در معنای متن نهفته است. بنابراین، در استعاره تنها مشبه‌به ذکر می‌شود و سه رکن دیگر کنار گذاشته می‌شود. از این جهت، استعاره را تشبیه محذوف نیز

ظاهر به باطن یا برقرار کردن ارتباط بین محسوس و نامحسوس است. به این شکل که شاعر از مشاهده یک پدیده محسوس و احیاناً ملموس راه به یک مفهوم نامحسوس می‌برد و به کشفی جدید دست می‌یابد.» (حسینی، ۱۳۶۸: ۱۸). در غزل مکتب اصفهان، دو مصرع یک بیت به یکدیگر پیوند خورده‌اند به گونه‌ای که در تأکید مضمون همدیگرند «و هر مصرع از نظر مفهوم چنان با مصراع دیگر یکسان است که می‌توان جای آنها را عوض کرد، این نوع تمثیل را اسلوب معادله نام‌گذاری کرده‌اند» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۸۶) و همیشه مصراع دوم کلید معنایی بیت را شکل می‌دهد و از لحاظ نحو زبان^{۱۱} و نیز به‌هنگار بودن روابط کلمات در محور جانشینی گفتار مصراع‌های دوم غالباً طبیعی‌تر و به‌هنگارترند (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۷۵). بنابراین، برای اسلوب معادله نمودار زیر را می‌توان مشخص کرد؛ (محمدی، ۱۳۷۴: ۱۴۶)

<u>مصراع اول</u>	<u>مصراع دوم</u>
مفهوم	ملموس و عینی
(ادعا و حرف شاعر)	(تمثیلی برای اثبات ادعای خود)

برای نمونه،

عشق مستغنی است از تدبیر عقل حلیه‌گر

شیر کی سازد عصای خود دمِ روباه را

(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۳۰)

مصراع اول	مصراع دوم
شیر	عشق
روباه	عقل
دمِ روباه (= عصا)	تدبیر

اظهار عجز پیش ستمگر ز ابلهی است

اشک کباب باعث طغیان آتش است

(دریاگشت، ۱۳۷۱: ۱۲۴)

بندگی کار جوانی است، به پیری مفکن

در شب تار به ره رو که بیاسایی صبح

(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۵۳۰)

آمده است. در این نگاره‌ها شاخه گل نشانه‌ای از معشوق و یاری است که جوان در بر گرفته است.

– تشبیه مُضْمَر

لباس‌هایی که بر تن شخصیت‌های تصویر است و همچنین اشیای پیرامونشان دارای نقش‌هایی هستند که توجه بیننده را به خود جلب کنند و با کمی دقت و توجه می‌توان به تشابه و همانندی نقش‌های موجود با نقش‌های پس‌زمینه تصویر پی‌برد. از این منظر، نقش‌های مذکور را می‌توان با صنعت تشبیه «مُضْمَر» (تشبیه پنهان) برابر دانست، چرا که در تشبیه مضمر، تشبیه به شیوه‌ای بیان می‌شود که در ظاهر شباهتی به تشبیه ندارد. اما با کمی دقت می‌توان به تشبیه در متن پی بُرد. (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۶۹)

خون ما را ریخت گردون در لباس دوستی

از سلیمی گرگ را صائب شبان پنداشتم

(گلچین معانی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۵۵)

«گردون» به «گرگ»، و «دوستی» به «شبان» تشبیه شده است.

– ایهام تناسب

واژه‌ای با حداقل دو معنی که همه معانی آن واژه مورد نظر باشد و در متن کاربرد داشته باشد، ایهام نامیده می‌شود.

نه به چشم و دل تنها نگرانیم تو را

همچو دام از همه اعضا نگرانیم تو را

(صائب، ۱۳۸۵: ۵۸)

«نگرانیم تو را»، دارای ایهام است؛ نگاه کردن توأم با دقت و توجه، و دلواپسی و نگران بودن.

اما، اگر در متن، معنی دوم واژه کاربرد نداشته ولی با واژه‌های درون متن ارتباط داشته باشد، این ایهام، «ایهام تناسب» است.

هزار جان مقدس فدای تیغ تو باد

که در گشایش دل‌ها عجب دمی دارد

(صائب، ۱۳۸۵: ۱۲۹)

«دم» به معنای «نَفَس» و با «لبه تیغ»، ایهام تناسب دارد.

می‌گویند. پس، هر استعاره با تشبیه شروع می‌شود، حال اگر تنها مشبّه‌به ذکر شود و مشبه حذف شده باشد در این صورت آن را استعاره «مُضَرَّحَه» (استعاره آشکار) می‌خوانند و اگر مشبّه‌به حذف شده باشد و مشبه ذکر شود آن را استعاره «مَکْنِیه» (استعاره پنهان) می‌نامند. و همچنین، در استعاره مکنیه اگر مشبّه‌به آن انسان و رفتار انسانی باشد، «تشخیص» خوانده می‌شود.

استعاره مصرحه

زاین شاخ گل شکیب من زار می‌رود

زین دست و تازیانه دل از کار می‌رود

(گلچین معانی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۹۸)

«شاخ گل» استعاره از «اندام معشوق» است و وجه شبه آن نازکی و انعطاف‌پذیری و تناسب و زیبایی است. ساقی دمید صبح، علاج خمار کن

خورشید را ز پرده شب آشکار کن

(صائب، ۱۳۸۵: ۲۸۸)

«خورشید» استعاره از «می» است.

استعاره مکنیه

ساحل مقصود داند موجه شمشیر را

کشتی هر کس از این دریای طوفانی گذشت

(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۴۳۸)

«شمشیر» به دریایی تشبیه شده است که موج دارد.

برق سبک‌عنان را مزگان خوش‌نگاهش

میدان به طرح داده، چون آهوی رمیده

(صائب، ۱۳۸۵: ۳۱۷)

«برق» به حیوانی همچون «اسب» تشبیه شده است که تیزرو است.

و در نگارگری، صنعت استعاره «مصرحه» به کار گرفته شده است، آن گونه که نگاره‌هایی هست که در آن جوانی ایستاده یا نشسته و شاخه‌گلی بر گرد او پیچیده است و یا شاخه‌گلی در دست دارد. در تابلوی «جوان نشسته» اثر رضا عباسی، ساقه گل به خنجر پیچیده، به زیر لباس جوان رفته و از گریبان او بیرون

عشق تردستِ تو را نازم که در هر جلوه‌ای
کرد ویران یک جهان دل را و گردی برنخاست
(صائب، ۱۳۸۶: ج ۱، ۳۹۹)

«تردست» به معنای «چابک و ماهر» و با «گرد
برنخاستن»، ایهام تناسب دارد.

با نگاهی به شخصیت‌ها و اشیای پیرامونشان، در
وهله نخست لباس یا شیء مورد توجه به چشم می‌آید،
و در وهله دوم نقش‌ها هستند که جلب توجه می‌کنند،
و همین نقش‌ها تصویر فضای پس‌زمینه را نیز به ذهن
متبادر می‌کنند. به عبارتی نقش‌های لباس و اشیا با فضای
پس‌زمینه همانندی و تناسب برقرار می‌کند، اما باید توجه
داشت که نقش‌های ایجادشده بر روی لباس‌ها و اشیا در
معنی اول همان لباس و یا شیء پیرامون سوژه هستند.

برای نمونه، نقش روی لباس زن تصویر و حتی نقش
روی کوزه، همانند تصاویر فضای پس‌زمینه هستند، اما
با وجود این همانندی و تناسب باز همان لباس و کوزه
مطرح است.

– مجاز

صنعت مجاز، کاربرد واژه در معنایی غیر از معنی اصلی
واژه است، و برای آنکه ذهن مخاطب از معنی حقیقی
به معنی مجاز راه یابد دلیل یا اشاره‌ای در کلام به کار
می‌رود که آن را «قرینه» می‌گویند. قرینه، گاه لفظی
است و گاه معنوی. در «قرینه لفظی»، لفظی که در
جمله است ذهن را متوجه معنی مجاز می‌کند، و «قرینه
معنوی»، حاصل فضای معنوی شعر است که مجاز در
آن به کار رفته است. (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۲۳۱)

زان شاخ گل شکیب من زار می‌رود

زین دست و تازیانه دل از کار می‌رود

(صائب، ۱۳۸۵: ۱۶۹)

«دست» مجازاً به معنی «قدرت» است.

در مجاز میان معنی اصلی یا حقیقی و معنی ثانوی
یا مجازی باید رابطه‌ای وجود داشته باشد تا معنی ثانوی
درک شود. این رابطه را در سنت «علاقه» نامیده‌اند.
مجازی که علاقه آن مشابهت باشد آن را استعاره یا
«مجاز استعاری» می‌گویند و اگر مجازی علاقه آن

مشابهت نباشد آن را «مجاز مرسل» می‌نامند که
چندین نوع است. یکی از آنها «مجاز جزء و کل» است،
که در آن یک جزء جای کل نشسته است.

به زکات حسن بگذر سوی گلستان که گلها

همه با کف گشاده ز پی دعا نشسته

(صائب، ۱۳۸۵: ۸۰۳)

«کف» به جای «دست» به کار رفته است.

در هنرهای تجسمی و رسانه فیلم و عکس، نمای
نزدیک را که در آن جزء معرف کل است نوعی مجاز
مرسل دانسته‌اند و «دنیل چندلر» آورده است: «قالب
صوری هر انگاره بصری (اعم از نقاشی، طراحی، عکس،
فیلم یا قاب تلویزیون) خود در حکم نوعی مجاز مرسل
ساده عمل می‌کند. زیرا می‌خواهد بگوید آنچه در این
قاب ارائه شده است "برشی از زندگی" است، و دنیای
بیرون از قاب به همان سیاق دنیایی که در درون قاب به
تصویر کشیده شده است جریان دارد.» (سجودی، ۱۳۸۲:

۱۲۷). اگر مجدداً به نقش روی لباس شخصیت‌ها و
اشیای پیرامونشان نگاه کنیم درمی‌یابیم که این نقش‌ها
جزئی از کلی پس‌زمینه است که در اندازه‌ای کوچک‌تر
بر روی لباس و اشیا پیرامون قرار گرفته‌اند. برای
درک بهتر، با نگره داشتن نقش‌های مورد نظر و فضای
پس‌زمینه و محو کردن عناصر دیگر نگاره (فضای اصلی
و شخصیت‌ها) و سپس بزرگ‌نمایی نقش‌های کوچک
لباس و اشیا پیرامون، تا جایی که با تصویر پس‌زمینه
متناسب درآید، تصویری یگانه پدید می‌آید که از یک
نوع هستند. بدین ترتیب، درمی‌یابیم نقش‌های کوچک،
جزئی از تصویر کلی پس‌زمینه است و صنعت مجاز جزء
و کل در آن به کار رفته است.

– کنایه

کنایه «در اصطلاح، سخنی است که دارای دو معنی
نزدیک (حقیقی) و دور (مجازی) باشد. به طوری که
این دو معنی، لازم و ملزوم یکدیگر باشند تا شخص
با اندکی تأمل، معنی دوم را که لازمه معنی اول است،
درک کند، معنی دوم معمولاً قرینه آشکار ندارد و بیشتر
جنبه معنوی دارد.» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۲۲۰)

پیه گرگ است که بر پیره‌نم مالیدند

دست چربی که کشیدند عزیزان به سرم

(صائب، ۱۳۸۶: ج ۲، ۱۱۳۳)

«پیه گرگ بر پیره‌ن مالیدن» کنایه از مکر و خدعه

و فریب دادن است.

«دست چرب بر سر کشیدن» کنایه از اظهار لطف و

محبت کردن است.

در گلستانی که عمر ما به دلتنگی گذشت

خنده‌ها در آستین، هر غنچه‌ی تصویر داشت

(صائب، ۱۳۸۱: ج ۲، ۱۱۳۳)

«در آستین داشتن» کنایه از آماده و مهیا داشتن

است.

در نگارگری، نگاره «جوان مست» اثر محمدقاسم،

«حالت جوان، شبیه آن عاشقی است که از معشوق خود

می‌خواهد کنارش بنشیند.» (سودآور، ۱۳۸۰: ۲۹۳)

معشوقه‌ای که وجود ندارد و عمل جوان - دست‌هایی

که باز هستند و گویی او را در آغوش گرفته‌اند - کنایه

از وجود معشوق است. آن گونه که کنایه می‌تواند

خلاف‌آمد^{۱۲} باشد، و رجوع به بافت (برون‌متنی) که

تعیین‌کننده معنی است. (سجودی، ۱۳۸۲: ۱۲۹)

نتیجه

نگارگری و غزل مکتب اصفهان عصر صفوی با یکدیگر

در تعامل بوده‌اند و در اندیشه و عمل یکسان رفتار

کرده‌اند؛ از برخورد جامعه با آنها و روابط اجتماعی‌شان

گرفته تا موضوع و مضمون‌های مشترک. همچنین، برای

غزل مکتب اصفهان عناصر و نشانه‌هایی را برشمرده‌اند

که به گونه‌ای در نگارگری آن دوره منعکس شده

است. آن گونه که در نگارگری آن عصر دو فضا؛ اصلی

و پس‌زمینه پدید آمد، همان گونه که در غزل اسلوب

معادله که نوعی معنی بیگانه است. آن هنگام که در

نگاره، شاخه‌گلی در دست و بر سینه شخصیت تصویر

جای گرفته است، استعاره‌ای از یار و معشوق است. آنگاه

که به نقش روی لباس شخصیت‌ها و اشیای پیرامون‌شان

دقت کنیم از چند منظر مورد توجه قرار می‌گیرند؛

موقعی که نقش‌های مذکور را با نقش و تصویر فضای

پس‌زمینه همانند بیابیم به تشبیه مضمّر پرداخته‌ایم. و

اگر نگاهمان را به شیء مورد نظر که نقش بر روی آن

بوده بازگردانیم و معنای اول را از آن مستفاد کنیم به

ایهام تناسب رسیده‌ایم و آن هنگام که نقش‌های اشیای

فضای اصلی را به تناسب با فضای پس‌زمینه و در کنار

هم قرار دهیم تصویری پدید می‌آید که نشان‌دهنده

مجاز جزء و کل است.

پی‌نوشت‌ها

1. illustration

۲. در رابطه با جدایی ادبیات و نگارگری مکتب اصفهان به نظر چند تاریخ‌نگار اشاره می‌شود:

بینیون و بازیل‌گری بر این باورند که «نقاشی‌ها و طرح‌های منفرد

که برای منظوری غیر از مصور کردن کتب تهیه می‌شدند تقریباً

در همین اوان اوج بیشتری یافتند.» (بینتون، ۱۳۶۷: ۳۷۶)؛ و م.م.

اشرفی اشاره دارد به اینکه «نقاشی به مثابه مصورسازی، جای به

تصویر ریزنقش و تک‌چهره و دیوارنگاری می‌دهد و سپس تصاویر

کتاب به نقاشی با مقیاس بزرگ‌تر استحاله می‌یابد. تمامی اینها

رفته‌رفته نقش و اهمیت نقاشی کتاب در سده‌های میانه را محدود

می‌کند و بر هنر مصورسازی کتاب تأثیر می‌گذارد.» (اشرفی، ۱۳۶۷: ۱۸۲)

ترئین و تذهیب نسخ خطی نگارگری را به صورت هنر مستقلی

در آورد.» (اسکارچیان، ۱۳۸۴: ۲۷). زکی محمدحسن می‌آورد

«نقاشان آن زمان توجه زیادی به نقاشی نسخه‌های خطی گرانبها و

تذهیب آن ننمودند بلکه کشیدن تصاویر را با قلم بدون هیچ گونه

رنگ ترجیح داده و عمل سیاه‌قلم را معمول نمودند و به‌ندرت به

روش سابق می‌رفتند.» (محمدحسن، ۱۳۷۲: ۳۵۱). یعقوب آژند به

نگاره‌های تک‌برگی اشاره می‌کند آن گونه که «در مکتب اصفهان

نقاشی به جای خوشنویسی به صدر می‌نشیند... و از نگاره‌های

تک‌برگی و نیز بعضی نقاشی‌های زندگی روزمره مردم می‌توان به

شیوع نقاشی در بین مردم پی‌برد.» (آژند، ۱۳۸۵: ۳۵۵)؛ و رویین

پاکباز در این باره می‌آورد «پیوند نقاشی و ادبیات سست شده بود.

خروج از محدوده کتاب‌نگاری به نقاش این امکان را داد که وقایع

روزمره و دیدنی‌های پیرامونش را به صورت تک‌نگاره و طراحی ثبت

کند.» (پاکباز، ۱۳۷۹: ۱۲۴)

۳. اشتاین معتقد است: «هنر، هستی خود را مدیون شرایطی است که

توسط جامعه تحول یافته‌اند. بدین سان، آفرینش هنر به بخشی از

واقعیت اجتماعی تبدیل می‌گردد.» (مارکس، ۱۳۸۳: ۱۰۳)

۴. به اندیشه ژاک دریدا هر متن تداعی‌کننده متون پیشین و درآمدی

بر متون دیگر است (ضمیران، ۱۳۸۴: ۱۸۴). و رولان بارت در کتاب

اس/زد (۱۹۷۰) بر آن است که متن بر ارزش‌های تاریخی -

فرهنگی خود دلالت دارد و این دلالت از طریق تداعی سایر متون

میسر می‌شود. (الن، ۱۳۸۰: ۱۸۴)

سیوری، راجر. (۱۳۷۸)، *ایران عصر صفوی*، ترجمه کامبیز عزیزی، چ ۸، تهران: نشر مرکز.
 شریف‌زاده، سید عبدالمجید. (۱۳۷۵)، *تاریخ نگارگری در ایران*، تهران: انتشارات حوزه هنری.
 شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۶)، *شاعر آینه‌ها*، چ ۴، تهران: انتشارات آگه.
 شمیسا، سیروس. (۱۳۶۷)، *آشنایی با عروض و قافیه*، چ ۲، انتشارات فردوس.
 شوقی نوبر، احمد. (۱۳۷۷)، «عالم تصویر در دیوان صائب تبریزی»، *فصلنامه زبان و ادب*، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، س ۲، ش ۴، ۹۰-۱۱۶.

صائب تبریزی، محمدعلی. (۱۳۶۴ تا ۱۳۷۰)، *دیوان غزلیات صائب تبریزی*، به کوشش محمد قهرمان، چ ۶، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

_____ . (۱۳۷۷)، *گزیده اشعار صائب*، (مجموعه رنگین گل، چ ۶ ج)، به انتخاب محمد قهرمان، چ ۵، تهران: انتشارات سخن.

_____ . (۱۳۸۱)، *گزیده اشعار صائب*، به کوشش جعفر شعار و زین‌العابدین مؤتمن، چ ۶، تهران: انتشارات شرکت پردیس ۵۷.

_____ . (۱۳۸۵)، *دویست و یک غزل*، به انتخاب و تفسیر امیربانوی فیروزکوهی، چ ۱۰، تهران: انتشارات زوار.

_____ . (۱۳۸۶)، *دیوان غزلیات*، به اهتمام جهانگیر منصور، چ ۲ ج، چ ۵، تهران: انتشارات نگاه.

صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۳)، *تاریخ ادبیات در ایران*، چ ۵، چ ۹، تهران: انتشارات فردوس.

ضمیران، محمد. (۱۳۸۴)، *درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر*، تهران: نشر قاصه فریه، ر. دبلیو. (۱۳۷۴)، *هنرهای ایران*، ترجمه پرویز مرزبان، انتشارات فرزانه.

فشارکی، محمد. (۱۳۷۹)، *نقد بدیع*، تهران: انتشارات سمت.
 کن‌بای، شیلا ر. (۱۳۷۸)، *نقاشی ایران*، ترجمه مهدی حسینی، تهران: انتشارات دانشگاه هنر.

گری، بازیل. (۱۳۶۹)، *نقاشی ایران*، ترجمه عربعلی شروه، تهران: انتشارات عصر جدید.

گلچین معانی، احمد. (۱۳۸۱)، *فرهنگ اشعار صائب*، چ ۲ ج، چ ۳، تهران: انتشارات امیرکبیر.

گیرو، بی‌یر. (۱۳۸۰)، *نشانه‌شناسی*، محمد نبوی، تهران: انتشارات آگه.
 لنگرودی، شمس. (۱۳۷۲)، *گردباد جنون*، تهران: نشر مرکز.

مارکس، کارل و دیگران. (۱۳۸۳)، *درباره ادبیات و هنر*، ترجمه اصغر مهدی‌زادگان، تهران: انتشارات نگاه.

محمدحسن، زکی. (۱۳۷۲)، *تاریخ نقاشی در ایران*، ابوالقاسم سحاب، چ ۴، تهران: انتشارات سحاب کتاب.

محمدی، محمدحسین. (۱۳۷۴)، *بیگانه مثل معنی*، تهران: نشر میترا.
 مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۸۹)، به سعی و اهتمام رینولد الین نیکلسون، تهران: امیرکبیر.

میرصادقی (ذوالقدر)، میمنت. (۱۳۷۶)، *واژه‌نامه هنر شاعری*، چ ۲، تهران: نشر کتاب مهناز.

Gary, Basil. (1995), *La Peinture Persane*, Skira, Londres.

۵. رک: شوقی نوبر، احمد. (۱۳۷۷)، «عالم تصویر در دیوان صائب تبریزی»، *فصلنامه زبان و ادب*، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، س ۲، ش ۴، ص ۹۰-۱۱۶.

6. defamiliarization (En.)، défamiliarité(Fr.)

7. defamilization

8. paradox

9. syntax

10. composition

11. Personification

12. irony

کتابنامه

آزند، یعقوب. (۱۳۸۵)، *مکتب نگارگری اصفهان*، تهران: نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و انتشارات فرهنگستان هنر.

آلن، گراهام. (۱۳۸۰)، *بینامتنیت*، ترجمه پیام یزدان‌خواه، تهران: نشر مرکز.

آیننگهاوزن، ریچارد و احسان یارشاطر. (۱۳۷۹)، *اوج‌های درخشان هنر ایران*، ترجمه هرمز عبداللهی و رویین پاکباز، تهران: انتشارات آگه.
 احمدی، بابک. (۱۳۷۵)، *ساختار و تأویل متن*، چ ۱، چ ۳، تهران: نشر مرکز.

اسکارچیان، جیان روبرتو. (۱۳۸۴)، *هنر صفوی*، زند، قاجار، ترجمه یعقوب آژند، چ ۳، تهران: انتشارات مولی.

اشرفی، م. م. (۱۳۶۷)، *همگامی نقاشی با ادبیات در ایران*، رویین پاکباز، تهران: انتشارات نگاه.

برزی، اصغر. (۱۳۷۵)، *شعله آواز*، بناب: انتشارات اعظم بناب.
 بلان، لوسین. (۱۳۷۵)، *زندگی شاه‌عباس*، ترجمه ولی‌الله شادان، تهران: انتشارات اساطیر.

بلر، شیلا، و جان‌اتان ام. بلوم. (۱۳۸۱)، *هنر و معماری اسلامی*، ترجمه اردشیر اشراقی، تهران: انتشارات سروش.

بیات، عزیزالله. (۱۳۷۷)، *کلیات تاریخ تطبیقی ایران*، تهران: انتشارات امیرکبیر.

بینیون، لورنس و دیگران. (۱۳۶۷)، *سیر تاریخ نقاشی ایران*، ترجمه محمد ایرانمنش، تهران: انتشارات امیرکبیر.

پاکباز، رویین. (۱۳۷۹)، *نقاشی ایران از دیروز تا امروز*، تهران: نشر نارستان.

حسن‌پور آلاشتی، حسین. (۱۳۸۴)، *طرز تازه، سبک‌شناسی غزل سبک هندی*، تهران: انتشارات سخن.

حسینی، حسن. (۱۳۶۸)، *بیدل، سپهری و سبک هندی*، چ ۲، تهران: انتشارات سروش.

خزایی، محمد. (۱۳۶۸)، *کیمیای نقش*، تهران: انتشارات حوزه هنری.
 دریاگشت، محمدرسول. (۱۳۷۱)، *صائب و سبک هندی در گستره تحقیقات ادبی* (مجموعه مقالات)، تهران: نشر قطره.

رسولی، آتوسا. (۱۳۸۴)، «تأثیر خط شکسته نستعلیق بر طرح‌های مکتب اصفهان»، *فصلنامه هنر*، س ۵۶، ص ۹۱۱-۴۸.

سجودی، فرزانه. (۱۳۸۲)، *نشانه‌شناسی کاربردی*، تهران: نشر قاصه.
 سودآور، ابوالعلاء. (۱۳۸۰)، *هنر درباری ایران*، ترجمه ناهید شمیرانی، تهران: نشر کارنگ.

۱
محمد قاسم

جزئی از تصویر

۳
سه مرد باری را بر پشت شتر قرار می دهند
(ناشناس)

۲
مردی در حال دوختن تکه پارچه ای؛
رضا عباسی

۶
رضا عباسی

۴
محمد علی مصور

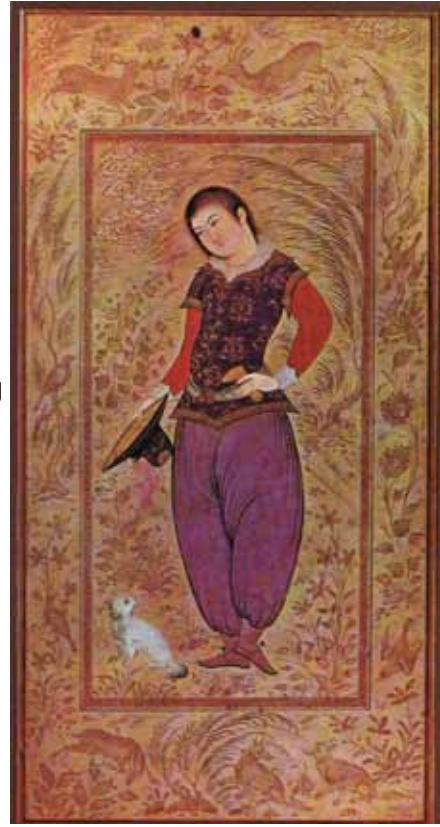
۵
معین مصور

۷
رضا عباسی

۹
رضا عباسی

۸
افضل الحسيني

معین مصور افضل الحسيني
۱۰ ۱۱

۱۳

معین مصور

۱۲

رضا عباسی

رضا عباسی
۱۵

نشمی کمان دار
رضا عباسی
۱۴

۱۷
افضل الحسينى

رضا عباسى
۱۶

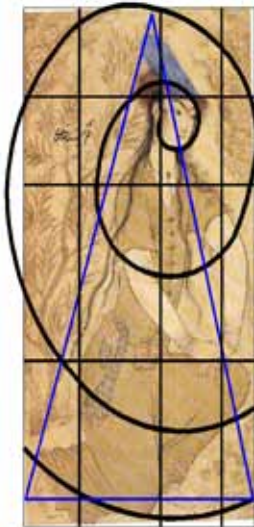
۱۹
محمد يوسف

۱۸
رضا عباسى

۲۰
رضا عباسی

۲۱
رضا عباسی

جزئی از تصویر

۲۳
محمد محسن

۲۲
رضا عباسی

(ناشناس) ترکیب نقش روی بالشت و فضای پس زمینه

۲۴

۲۵

رضا عباسی ترکیب نقش روی لباس و فضای پس زمینه

